

Els papers de Salamanca

Una de les reivindicacions culturals catalanes que més polseguera van aixecar durant els anys de Jordi Pujol com a president de la Generalitat va ser la petició del retorn dels anomenats «papers de Salamanca». Els papers de Salamanca són un conjunt de documents de tota mena (expedients, cartells, dibuixos, dietaris...) que l'exèrcit franquista va fer-se seus quan el 1939 va entrar a Barcelona. Aquests documents no només pertanyien a les institucions polítiques republicanes, ans també a institucions privades com empreses i associacions i àdhuc a particulars. Acabada la guerra, el govern franquista els va dipositar a l'Arxiu de la Guerra Civil, a Salamanca.

Quan es restaurà la democràcia no hi havia cap motiu perquè els papers fossin retornats a llurs legítims propietaris, molts dels quals encara eren vius. La Generalitat, en tant que màxim òrgan de representació de Catalunya i també com a interessada va reclamar des de principis dels anys 80 el seu retorn. Però el govern espanyol només consentí a trametre cap a Catalunya còpies microfilmades, no pas els originals. Els salamantins s'oposaren fermament a la devolució dels papers esgrimint la «unitat de l'arxiu» i, fins i tot, el «dret de conquesta». Tot plegat es va convertir en un enfrontament polític en què el govern central es va decantar per mantenir els papers allà on Franco els havia dipositat.

5. Monuments i patrimoni arquitectònic

A partir de l'últim terç del segle xx, davant la despersonalització i l'homogeneïtzació que s'anava imposant arreu del món occidental, la protecció del patrimoni arquitectònic es va començar a entendre com un altre element de la qualitat de vida a la qual havien d'aspirar les societats postindustrials. El món occidental va interpretar que el patrimoni arquitectònic era un recurs paisatgístic que també calia protegir fins

a arribar al punt que, qualsevol edifici, pel sol fet de ser antic, semblava digne de protecció.

Evidentment, cap estat contemporani ni podia ni pot protegir la totalitat del patrimoni immoble pel sol fet de ser antic. O més exactament, no podia ni pot assumir els costos que la seva conservació comporta. El que han fet la major part de països, també Catalunya, ha consistit a crear una dinàmica en la qual els monuments siguin el màxim d'autosuficients possible des del punt de vista econòmic. La manera més eficaç per aconseguir-ho és, probablement, dotar-los d'activitat. Si el patrimoni arquitectònic s'utilitza aleshores es manté, es conserva, estigui en mans privades o públiques: ningú no vol viure ni treballar en un edifici que amenaça runa.

5.1 INVENTARI I CATÀLEG

La primera tasca que calia enllestir per posteriorment poder desenvolupar qualsevol política era tenir un coneixement rigorós del mateix objecte de les polítiques: el patrimoni arquitectònic. Així doncs, el 1980 s'inicià l'elaboració de l'inventari del PA. El 1982 ja s'havien confeccionat prop de 10.000 fitxes que recollien fins al més petit detall de les característiques, història i evolució de l'immoble en qüestió. El 1984, a fi de planificar i arxivar totes les tasques relatives a la informació i documentació, la Generalitat va crear el Centre d'Informació i Investigació del Patrimoni Arquitectònic Català (CIIPAC). Els seus objectius eren:

- Organitzar un fitxer sobre els béns integrants del patrimoni arquitectònic de Catalunya.
- Formar dossiers individualitzats de tots els monuments declarats d'interès historicoartístic.
- Construir una biblioteca específica d'obres d'art i d'arquitectura.
- Facilitar a les institucions públiques i privades i als investigadors la informació existent a l'Arxiu que necessitin.

El CIIPAC gestionava tot el material dels diferents inventaris del PA —més endavant s'elaboraren inventaris específics de Relotges, Campanars, Arquitectura de Domènch i Montaner, Castells de Catalunya, Ponts anteriors al segle XIX, Panteons funeraris, Piques baptismals i sarcòfags, Monuments de Barcelona, Pous de gel, etcètera—, que s'integraven en l'Arxiu del Patrimoni Arquitectònic de Catalunya, juntament amb un arxiu fotogràfic i documental. El 1993 el nombre de fitxes fregava les 30.000.

La llei 9/1993 establí per la llei l'obligatorietat de la Generalitat d'elaborar i mantenir l'Inventari del Patrimoni Cultural Català.

5.2 LA PROTECCIÓ LEGAL

5.2.1 *La protecció legal de 1980 a 1993*

En matèria de protecció legal, el 1980 encara era vigent la Llei Estatal Reguladora del Patrimoni Históricoartístic aprovada el 1933 pel govern de la República. Amb la finalitat d'adaptar-la a les circumstàncies que es donaven 50 anys després, i a l'espera d'una nova llei, la Generalitat va aprovar el Decret 180/1982, pel qual es regulava el procediment per a la declaració de monuments i conjunts históricoartístics. Mitjançant aquest decret, els monuments i conjunts oficialment declarats i els que d'aleshores en endavant ho fossin estarien custodiats per la Generalitat. Això, el 1982, equivalia a només quasi cinc centenars (incoacions incloses) de monuments protegits. Tant en termes absoluts com relatius, el nombre de monuments declarats a Catalunya aleshores era molt baix. Equivalia a 83,2 monuments per milió d'habitants, quan al conjunt de l'Estat espanyol era de 132, 610 a França, 1.700 a Alemanya (el 1970) i 3.077 als Països Baixos.

Davant la gran desproporció entre la riquesa del patrimoni arquitectònic català i el baix nombre de monuments protegits, el Departament va emprendre, a principis dels 80, una campanya per estendre la protecció legal a tots aquells monuments fins aleshores no tutelats però que

pel seu valor constituïen obres indiscutibles. Les accions anaven encaminades en tres direccions: l'estudi científic del patrimoni —que havia de permetre establir una escala de prioritats segons el valor de cada obra—, la incoació de nous expedients per a la declaració monumental i la continuació de la tramitació dels expedients oberts i traspassats pel Ministeri de Cultura.

Per una altra banda, el Departament de Cultura va crear el 1982 la categoria del «conjunt natural d'interès cultural», equiparable, a efectes de protecció, a la del conjunt historicoartístic. Els conjunts naturals s'entenen com aquells indrets de la geografia catalana que, pels extraordinaris valors estètics dels seus paisatges naturals, mereixien ser objecte d'especial protecció —no tant pel seu valor ecològic; per aquest motiu es trametien des del Departament de Cultura.

El 1985, mitjançant la promulgació de la Llei del Patrimoni Històric, el govern de l'Estat es va reservar la competència de declarar els béns d'interès nacional (és a dir, les declaracions monumentals). La llei només permetia al govern català iniciar el procediment de declaració. Davant aquesta invasió de competències, la Generalitat interposà un recurs al Tribunal Constitucional, que en la sentència de 31 de gener de 1991 retornà als governs autonòmics la competència que ja havien exercit els primers cinc anys d'autogovern.

Un altre aspecte a tenir en compte és la declaració com a Bé Nacional d'Interès Cultural d'edificis construïts amb una antiguitat menor de 20 anys. Així s'entrava, seguint les declaracions del DOCOMOMO de la UNESCO, a protegir edificis de l'arquitectura contemporània.

La Generalitat proposà i preparà la documentació per presentar a la UNESCO, a través del Ministeri de Cultura, com a candidats a Patrimoni de la Humanitat dels conjunt següents: Obres d'Antoni Gaudí (en dues declaracions: 1984, 2005) que inclou set edificis: Casa Vicens, la part de Gaudí de la façana de la Nativitat i la cripta de la Sagrada Família, la Casa Batlló, la Cripta de la Colònia Güell, el Parc Güell, el Palau Güell, la Casa Milà; el Monestir de Poblet (1991); el Palau de la Música Catalana i l'Hospital de Sant Pau, de Lluís Domènech i Mon-

taner (1997); el Conjunt Arqueològic de Tarraco, Tarragona (2000); el conjunt de les Esglésies romàniques de la Vall de Boí (2000).

5.2.2 *La protecció legal de 1993 a 2003*

Això no obstant, les categories definitives de protecció es regularen en la llei de 1993. La llei en definia tres: els béns d'interès nacional, els béns catalogats i la resta de béns integrants del patrimoni cultural.

Els béns d'interès nacional, els més protegits, es corresponien amb els que la llei estatal de patrimoni de 1985 denominava «béns d'interès cultural». La declaració i el control i la inspecció corresponien a la Generalitat. Els béns immobles d'interès nacional es subclassificaven en:

- *Monuments històrics*. Construcció o altra obra material produïda per l'activitat humana que configura una unitat singular.
- *Conjunt històric*. Agrupament de béns immobles, continu o dispers, que constitueix una unitat coherent i delimitable amb entitat pròpia, encara que cadascun individualment no tingui valors rellevants.
- *Zona arqueològica*. Lloc on hi ha restes de la intervenció humana que solament és susceptible de ser estudiat amb profunditat amb la metodologia arqueològica, tant si es troba a la superfície com sota el mar.
- *Jardí històric*. Espai delimitat que és fruit de l'ordenació per l'home d'elements naturals i que pot incloure estructures de fàbrica.
- *Lloc històric*. Paratge natural on es produeix un agrupament de béns immobles que fan part d'una unitat coherent per raons històriques i culturals a la qual es vinculen esdeveniments o records del passat, o que contenen obres de l'home amb valors històrics o tècnics.

El nou concepte d'entorn, introduït en les categories de Patrimoni Immoble a Europa, portà a la Generalitat a corregir aquelles declaracions fetes en uns primers anys, sigui per l'Estat espanyol o per la mateixa Generalitat, ampliant al voltant dels edificis declarats una àrea territorial de protecció més ample.

Béns culturals d'interès nacional de Catalunya immobles (2002)

	Monuments	Conjunts històrics	Zones arqueolò- giques	Jardins i llocs històrics	TOTAL
Àmbit Metropolità	307	4	13	2	326
Ponent	240	3	17	0	260
Alt Pirineu i Aran	158	9	3	1	171
Comarques centrals	285	3	3	0	291
Comarques gironines	477	15	5	4	501
Camp de Tarragona	212	6	26	1	245
Terres de l'Ebre	100	3	15	1	119
TOTAL	1.779	43	82	9	1.913

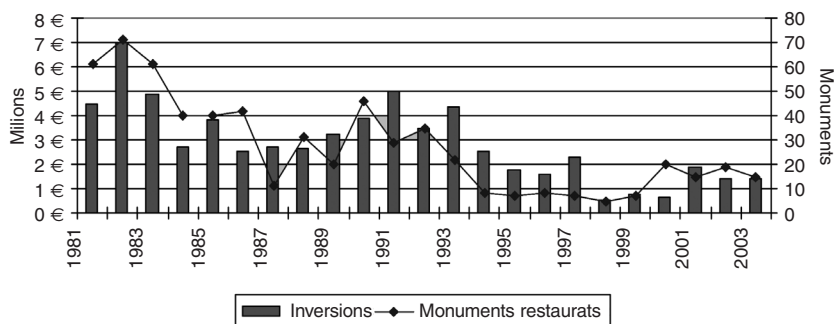
Per a aquells béns integrants del patrimoni cultural català que, tot i llur significació i importància, no complissin les condicions pròpies dels béns culturals d'interès nacional, havien d'ésser inclosos en el Catàleg del Patrimoni Cultural Català. Pel que fa al patrimoni immoble, la seva catalogació s'havia d'efectuar mitjançant llur declaració com a béns d'interès local, competència que corresponia als ajuntament i als consells comarcals.

5.3 LA CONSERVACIÓ I RESTAURACIÓ DE MONUMENTS

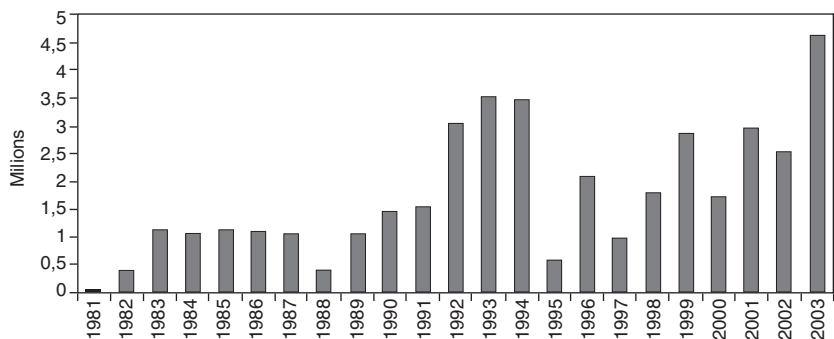
La situació de molts monuments era, el 1980, lamentable. La deixadesa de les institucions franquistes havia llegat una bona part del patri-

moni en un estat quasi ruïnós. El Departament, ja el 1981, emprengué una política d'inversions i subvencions destinada a millorar les condicions de conservació dels monuments i a promoure'n la restauració. En xifres absolutes, entre 1981 i 2003 es van destinar més de 100 milions d'euros —65 i escaig en inversions i més de 40 en subvencions a Ajuntaments i a entitats— a la restauració del patrimoni arquitectònic (castells, esglésies, monestirs, ponts, etcètera). Els criteris per prioritzar els edificis, en les intervencions de la Generalitat, venien determinats per la importància històrica i artística del bé, i pel grau de deteriorament que presentava.

Inversió de la Generalitat en la restauració del patrimoni arquitectònic (1981-2003)

Subvencions per a obres de restauració del patrimoni arquitectònic (1981-2003)

Una altra actuació que afectà la restauració del patrimoni arquitectònic va ser la instauració, en la llei de patrimoni de 1993, de l'1% cultural. S'establí que la Generalitat havia de reservar en els pressupostos de les obres públiques una partida de l'1% de la seva aportació amb la finalitat d'invertir-la en el patrimoni cultural i en la creació artística. La restauració de monuments va ser una de les polítiques que més es beneficiaren d'aquesta mesura.

5.4 LES POLÍTIQUES DE DIFUSIÓ DEL PATRIMONI ARQUITECTÒNIC

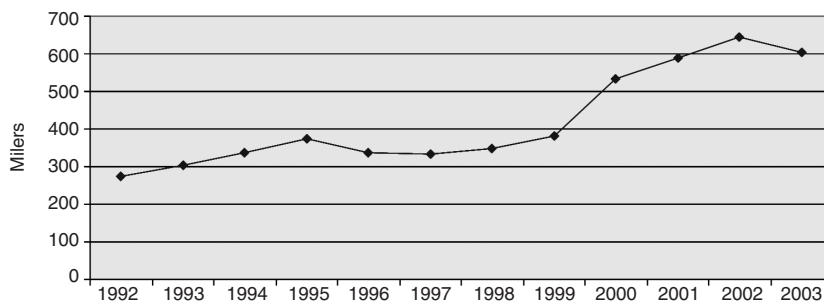
Les polítiques de difusió del patrimoni arquitectònic es van executar de múltiples maneres. L'edició, publicació i difusió del catàleg, l'organització d'exposicions itinerants que donaven a conèixer els monuments i sobretot el foment de la visita presencial constitueixen les eines principals d'edificació de difusió de què es serví la Generalitat per difondre el PA.

5.4.1 *L'Oficina de Gestió de Monuments*

El 1991, la Generalitat creà (Decret 176/1990) l'Oficina de Gestió de Monuments, a qui encomanà la missió de programar i coordinar la difusió i l'administració dels monuments oberts al públic que gestiona el Departament de Cultura, independentment de qui n'ostentés la titularitat. La seva tasca es va centrar en la voluntat d'augmentar la qualitat de les visites als monuments sobre els quals tenia competències per tal de fer-les més atractives a tots els públics. Les explicacions mitjançant l'exposició de maquetes, audiovisuals, gravats o l'edició de tríptics gratuïts per als visitants en són alguns exemples. També tenia cura de l'adequació dels monuments amb la seva senyalització o la construcció de pàrquings, lavabos i altres serveis que facilitessin la visita.

Entre les activitats de difusió més conegudes destaca l'organització de l'Experiència Fotogràfica, les edicions de la qual es van organitzar

Evolució del nombre de visitants als monuments gestionats per la OGM (1992-2003)*

* Aquest recompte no inclou els visitants per activitats.

ininterrompudament des de 1992. El poder de convocatòria d'aquesta activitat es va mostrar força gran: al voltant de 5.000 estudiants cada any, amb l'excepció del 2001, que celebrà la desena edició reunint 15.000 alumnes de 21 països diferents.

Entre 1992 i 2003 els monuments gestionats per l'OGM reberen al voltant de 5 milions de visitants.

6. Arqueologia

6.1 LES EXCAVACIONS: INVESTIGACIÓ I INVENTARI

Com en totes les polítiques referents al patrimoni, el pas previ a qualsevol actuació política havia de ser, forçosament, el coneixement i la realització de l'inventari dels mateixos béns, en aquest cas els arqueològics. Això permetria establir prioritats, programar excavacions en uns indrets en comptes d'uns altres, etcètera. La primera tasca que va emprendre la Generalitat, doncs, va ser la confecció d'un inventari documentat del patrimoni arqueològic català, degudament classificat per comarques. Aquest inventari mai no va poder arribar a ser definitiu: sempre s'anaven descobrint —i probablement sempre se'n